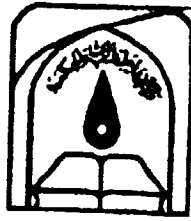


بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١٧٤٠

٢٠
٢٠
٢٠

٢٩٣.٣



دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

رساله دوره کارشناسی ارشد تاریخ (ایران)

بررسی زندگانی و اندیشه سیاسی محمدحسن فیض کاشانی

۱۳۸۰ / ۷ / ۲۰

ابوالفضل اجلی قشلاجوقی

استاد راهنما:

سیدهاشم آقاجری

استاد مشاور:

دکتر صادق آینه‌وند

رئیس‌اطلاعات و آرکایو علمی ایران
تماس: ۰۲۱-۸۱۲۸۰۰۰۰

رئیس‌اطلاعات و آرکایو علمی ایران
تماس: ۰۲۱-۸۱۲۸۰۰۰۰

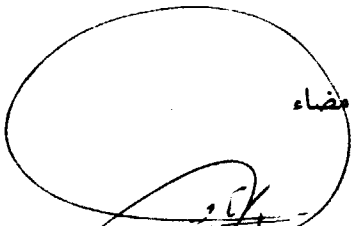
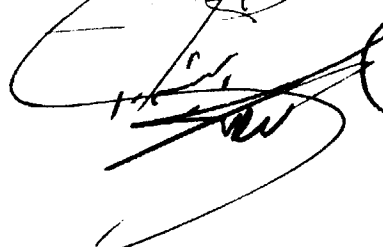
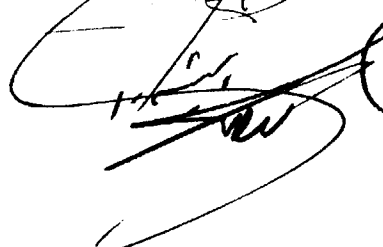
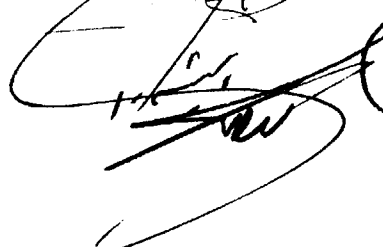

013355

اردیبهشت ۱۳۸۰

۳۹۳.۳

تاییدیه اعضای هیئت داوران حاضر در جلسه دفاع از رساله کارشناسی ارشد

اعضاء هیئت داوران نسخه نهایی رساله آقای ابوالفضل اجلی قشلاجوقی
تحت عنوان: بررسی زندگانی و اندیشه سیاسی محمد محسن فیض کاشانی
را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد
می کنند.

اعضاء هیئت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما	سید هاشم آقاجری	استادیار	
۲- استاد مشاور	صادق آینه‌وند	استاد	
۳- استاد ناظر	سید عطاء الله مهاجرانی	استادیار	
۴- استاد ناظر	محمد حسن رازنهان	استادیار	
۵- استاد ناظر			
۶- استاد ناظر			
۷- استاد ناظر			
۸- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی			

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس مبین بخشی از فعالیت های علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به مرکز نشر دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته تاریخ ایران اسلامی است که در سال ۱۳۸۰ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم / جناب آقای دکتر محمد هاشم قاجری و مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر صادق آینه بند از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های نشریات دانشگاه تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به مرکز نشر دانشگاه اهدا کند دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۲، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۲ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجانب ابوالفضل اجلی قنصل جوقی دانشجوی رشته تاریخ ایران اسلامی مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

(نمونه شماره ۲) کارشناسی و دکتری

تقدیم:

به مادر مهربان و عزیزم به پاس زحمات بیدریغ و محبت بی‌پایانش

و

خواهران و برادرانم به پاس همه خوبیهایشان

تشکر و قدردانی:

بدینوسیله از اساتید ارجمند جناب آقای دکتر سیدهاشم آقاجری (استاد راهنما) و جناب آقای دکتر صادق آینه‌وند (استاد مشاور) که مرا در تهیه کار رساله دوره کارشناسی ارشد رهنمون گشتند تشکر می‌کنم.

چکیده

فیض‌کاشانی از دانشمندان دوره صفوی با آرا و اندیشه‌های سیاسی-مذهبی ویژه‌ای در زمینه‌ی فقه و کلام و گرایش‌های فلسفی، عرفانی و اخباری موجب برور تنش‌های خاصی در میان علمای دوران خود شده‌است. بویژه رفتار زاهدانه و اشعار عارفانه‌ی وی موجب طرح اتهاماتی علیه او شد که در طول زندگانی درگیر چنین اتهاماتی بوده‌است.

به لحاظ فقهی وی معتقد است که علما نباید با اتکا به رای خود احکام شرعی صادر کنند زیرا مبنای رفتار و عمل به احکام، همانا قرآن و سنت پیامبر و انبیا الهی است و اعتباری به عقل زمینی نیست. نیز معتقد است که متکلمین با توسل به جدل، مباحثی را طرح میکنند که ارتباطی به اصول دینی ندارد و در کل آن را بدعت‌آمیز می‌داند.

وی به لحاظ سیاسی برای علما و دانشمندان مقام و مسوولیتی قایل نیست و هیچگاه نیابت امام را برای غیر معصوم عنوان نمیکند. وی حکومت سلاطین را بواسطه‌ی نیاز جامعه به امنیت، مشروع می‌داند و معتقد است علما با به ارث بردن نقش تربیتی انبیا و اولیا سلطان را در کار تامین امنیت و رفاه اجتماعی یاری می‌کنند. مردم نیز باید در صورت ناتوانی از فهم امور شرعی از علما و دانشمندانی که راستی و درستی آنها محرز شده‌است تبعیت کنند.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
درآمد	۱
نقد و بررسی منابع	۶
فصل اول: بررسی زندگانی محمد محسن فیض کاشانی	۱۷
۱-۱- اجمالی از زندگانی فیض از تولد تا مرگ	۱۸
۱-۲- پیشه فیض و برخی نکات مهم از زندگانی وی	۲۵
۱-۲-۱- اساتید فیض کاشانی	۲۸
۱-۲-۳- عمر طولانی و هم زمانی با چهارتن از سلاطین صفوی	۳۳
۱-۳- سیره عملی محمد محسن فیض کاشانی	۳۴
۱-۴- رابطه فیض با سلطنت صفوی	۴۱
فصل دوم: گرایشات فکری فیض کاشانی	۴۷
۲-۱- فقه و فقاہت از نظر فیض	۴۸
۲-۲- تصوف فیض	۵۳
۲-۳- مشی فلسفی و اخباری	۶۵
۲-۴- فیض و علم کلام	۷۳

۷۸	فصل سوم: بررسی اندیشه سیاسی فیض کاشانی
۷۹	۱-۳- درآمد
۸۳	۲-۳- لزوم زندگی اجتماعی و نیاز به قانون
۸۶	۳-۳- اشکال روابط جامعه انسانی
۸۶	۴-۳- عرف و شرع به تعریف فیض کاشانی
۸۸	۵-۳- حکام پنج گانه و منشأ آنها
۹۰	۶-۳- چگونگی رویارویی با حکام پنج گانه
۹۱	۷-۳- دلایل لزوم حکومت (اعم از سلطنت و امامت) از نظر فیض
۹۴	۸-۳- لزوم امامت به بیان فیض
۹۸	۹-۳- مراتب حکام در شرف و فضیلت
۱۰۰	۱۰-۳- حکمت و فایده تسلط حکام بر انسان
۱۰۱	۱۱-۳- حکومت سلاطین و چگونگی ارتباط با آنها
۱۰۶	۱۲-۳- نقش رهبری و پیشوایی علما
۱۱۱	۱۳-۳- رابطه علما و حکومت از نظر فیض کاشانی
۱۱۸	۱۴-۳- موضع فیض در برابر فقها و علما
۱۲۲	نتیجه
۱۲۵	منابع و مأخذ

درآمد

روی کار آمدن قدرت صفوی نقطه عطفی در تاریخ سیاسی، فکری و اجتماعی ایران است. به لحاظ فکری با رسمیت یافتن مذهب شیعه، حوضه مباحث فقهی شیعی با انتقال علما و فقهای شیعی، از جبل عامل و بحرین و ... به ایران، گسترش یافت. ورود این دسته از علما به درخواست حکومت صفوی صورت گرفت. با گذشت زمان نیروی بومی ایرانی به تدوین اصول فقهی، سیاسی بر مبنای روح ایرانی پرداخت و از ترکیب این دو گروه که گاه دچار منازعات سیاسی نیز می شدند، نسلی پویا در صحنه تفکر و اندیشه ایران به وجود آمد.

فیض کاشانی (۱۰۹۱ - ۱۰۰۷ هـ.ق) برآمده از این رویارویی بود که طیفی از اندیشه‌های سیاسی و اخلاقی و مذهبی را به همراه آورد.

اهمیت بررسی زندگانی فیض از آنجا ناشی می شود که در منابع گوناگون احتمالاً به موجب نگاه سطحی و گاه مفروضانه، شناخت صحیح و جامعی از وی به دست داده نشده است.

اهمیت اندیشه سیاسی وی نیز از چند نظر قابل بررسی و تامل است:

- از یک نظر وی همانگونه که اشاره شد متعلق به آغاز دوره‌ای از تاریخ اندیشه

سیاسی، دینی تفکر ایرانی است که با توجه به تاثیراتی که از شرایط اجتماعی، سیاسی، دینی، زمان خود گرفته موجب پدید آمدن مسائلی در صحنه فکر و اندیشه سیاسی - مذهبی گردیده که به تبع آن حرکتها و موضع گیری های گروه های مختلف اجتماعی، به ویژه علما و فقها تحت تاثیر قرار گرفته است.^۱

- از جهتی دیگر، آشنایی با اندیشه ها و تفکرات پیشینیان روشنگر گذشته ما است و اهمیت بسزایی در شناخت موقعیت فعلی دارد.

هدف تحقیق حاضر این است که با مطالعه و بررسی توصیفی - تحلیلی زندگانی و اندیشه سیاسی فیض کاشانی بتواند تا حد امکان خلاء موجود در شناخت شخصیتی و علمی فیض کاشانی را پر نماید تا به واسطه آن گوشه هایی از تاریخ اندیشه سیاسی شیعه نیز تدوین گردد.

طی مطالعه برای شناخت مساله سوالات متعددی مطرح گشت که برای محدود کردن کار تصمیم به بررسی چهار مورد گرفته شد.

در این تحقیق سعی شده است به سوالات ذیل پاسخ داده شود:

- رابطه فیض کاشانی با سلطنت صفوی چگونه بود؟

- نظر فیض در مورد حکومت صفوی چیست؟

- موضع فیض در مقابل علما و فقها چگونه بود؟

- نظر فیض در مورد حکومت و نوع آن چیست؟

فرضیه های ذیل در پاسخ به سئوالات فوق ارائه شده اند تا طی تحقیق حاضر صحت و سقم آنها مورد بررسی قرار گیرند.

- فیض گاه به عنوان مشاوره چاره اندیش مورد مشورت قرار می گیرد. هر چند خود

فیض از امور حکومتی در حد توان پرهیز دارد.

- فیض حکومت صفوی را به عنوان یکی از انواع حکومت که هدف آن حفظ جامعه و تامین معاش آن است مشروع می‌داند.

- فیض کاشانی با برخی علما برخورد دارد و موضع نقادانه خود را در هر حال از دست نمی‌دهد لیکن آنها را مسوول رسیدگی به امور مردم می‌داند و مردم را به پیروی از معتمدین آنها، از جهت راستی و درستکاری، هدایت می‌کند.

- فیض حکومت را به انواعی تقسیم کرده است. بهترین نوع آن را حکومت انبیاء و اولیاء دانسته و در صورت نبود امکان تحقق چنین حکومتی جوامع را ملزم به پیروی از حکومتی می‌داند که به حفظ جامعه بپردازد.

تحقیق حاضر در یک فصل مقدماتی و سه فصل اصلی تدوین شده است.

در مقدمه کلیاتی از تحقیق به همراه معرفی بخشی از منابع آمده است. در فصل اول به بررسی زندگانی فیض کاشانی پرداخته شده و سعی نموده‌ایم با ارائه نمایی از زندگی تقریباً طولانی فیض (۱۰۹۱ - ۱۰۰۷ هـ.ق) به این سوال پاسخ دهیم که رابطه فیض با حکومت صفوی چگونه بوده است. فرضیه ذیل در پاسخ به این سوال مورد بررسی و تحقیق قرار گرفته است.

- فیض کاشانی از دانشمندانی بود که مورد توجه حکومت صفوی قرار داشت و گاه مورد مشورت قرار می‌گرفت. با این حال بر اساس اعتقادی که داشت سعی در دوری از حکومت و نپذیرفتن مقامات و مناصبی می‌نمود که از جانب حکومت صفوی به او پیشنهاد می‌شد.

فصل دوم با عنوان «گرایش‌های فکری فیض کاشانی» به جنبه‌های گوناگون اندیشه‌ای وی

پرداخته سعی در توضیح و شناخت مشخصه‌های فکری فیض می‌نماید که این شناخت مقدمه‌ای برای موضع‌گیری‌های گوناگون سیاسی وی گشته است. در حقیقت فصل دوم که در آن به تصوف، فقه، کلام، فلسفه و اخباری‌گری فیض پرداخته شده است، ما را قادر می‌سازد تا در ورود و خروج از حوضه اندیشه سیاسی فیض مسایل مختلف را در نظر داشته، کمتر دچار تردید و اشتباه گردیم و شناختی را که از این بررسی به دست می‌آید مطمئن و قابل اعتماد بدانیم.

فصل سوم که به نوعی اساسی‌ترین فصل تحقیق است به تدوین و بررسی اندیشه سیاسی فیض کاشانی اختصاص داده شده و سعی دارد با ارائه تصویری جامع، پاسخگوی سه سوال اصلی گردد که نظر فیض در مورد حکومت، رابطه فیض با علما و نظر فیض در مورد سلطنت صفوی را مورد مذاقه قرار داده است. البته شاید در این بررسی، اشاره‌ای مستقیم به نقد و بررسی فیض بر حکومت صفوی به چشم نخورد. لیکن می‌توان با مراجعه به نگاه خاص او به حکومت و نیز بخش پایانی فصل اول که رابطه فیض با حکومت صفوی را توضیح داده است پاسخ این سوال را یافت و فرضیه‌ای را که بیان می‌کند؛ «فیض حکومت صفوی را به عنوان یکی از انواع حکومت که در غیاب امامت قدرت را در دست گرفته است مشروع می‌داند» ثابت شده یافت.

فرضیه‌هایی که در رابطه با دو سوال آخر ارائه شده و طی تحقیق سعی شده است آنها را مورد نظر قرار داده ثابت و یا رد کرد بدین قرار هستند.

- فیض کاشانی رابطه پرافت و خیز با علما داشته است. وی ضمن نقد کار آنها مردم را به پیروی از معتمدین آنها می‌خواند.

- فیض بهترین نوع حکومت را حکومت حق الهی می‌داند که توسط انبیاء و اولیاء

ایجاد و اجرا می شود. هر حکومت دیگری غیر از آنها غاصب است. لیکن از آنجا که جامعه نیاز به امنیت دارد باید حکومتی باشد تا امنیت داخلی و خارجی جامعه را تأمین نموده به رتق و فتق امور عموم بپردازد.

فصل سوم اختصاصاً با طرح مباحثی در کار اثبات دو فرضیه بالا می باشد.

عمده ترین مشکلی که در پیش رفتن مراحل تحقیق تا پایان کار موجب تاسف و رنجیدگی می گشت، در دسترس نبودن منابع بود که اغلب نیز کتابهایی نوشته خود فیض کاشانی بودند. متأسفانه برخی کتب سودمند که می توانست در بالارفتن دقت کار نقش موثری ایفا کنند با وجود تلاشی که صورت گرفت به دست نیامد.

در پایان لازم می دانم از راهنمایی های استاد عزیز جناب آقای دکتر سید هاشم آقاجری (استاد راهنما) و استاد گرانقدر جناب آقای دکتر صادق آینه‌وند (استاد مشاور) که مرا در تهیه این پایان نامه دلگرم می نمود، سپاسگزاری نمایم. نیز از سرکار خانم فاطمه جان احمدی به خاطر راهنمایی هایشان یاد و تشکر می کنم.

نقد و بررسی منابع:

اقداماتی که تا به حال در ارتباط با این موضوع صورت گرفته است بیشتر برای شناخت و معرفی شناسنامه‌ای دانشمند مذکور بوده، که از دقت کافی و وافی برخوردار نیستند. در زمینه مطالعه و بررسی ویژگی‌های فکری فیض کاشانی، آنچه پس از جستجو به دست آمد، مطالب پراکنده‌ای بود که طی چند مقاله به طور دقیق‌تر در دو کتاب ذیل آمده است.

«قصه ارباب معرفت» نوشته دکتر عبدالکریم سروش

و

«دین و سیاست در دوره صفوی» نوشته رسول جعفریان

سروش در کار خود با مقابله «احیاء علوم الدین» و «المحجة البيضاء فی تهذیب الاحیاء» به بررسی آراء و اندیشه‌های ابوحامد محمدغزالی و فیض کاشانی می‌پردازد و بیشتر بر آن است که تفاوت‌های فیض را با ابوحامد کشف کند. وی با کنار گذاشتن این مجموعه تفاوت‌ها به این نتیجه می‌رسد که ابوحامد محمدغزالی، فیض شیعی است و فیض کاشانی همان ابوحامد سنی که از جهات مختلف دارای دید و نظر مشترک هستند و نوع نگاه آنها بدون در نظر گرفتن گرایش‌ات ایدئولوژیک نگاهی یکسان و هم‌روش است.

رسول جعفریان نیز در کتاب مذکور ضمن پرداختن به رابطه دین و سیاست و به تبع آن سیاسیون و دین‌پردازان، نمایی کلی از وضعیت دین، به ویژه مذهب تشیع و آمران و محققین این مذهب و مباحثات فی‌مابین با علمای سنی، ارائه می‌دهد. به طور خاص فقاہت و تصوف و تشیع را در طول تقریباً دو و نیم قرن حکومت صفوی زیر ذره‌بین می‌گذارد و به اندازه دقت ذره‌بین خویش به توضیح مفہوماتش می‌پردازد.

علی دوانی و سیدجلال الدین آشتیانی نیز هر کدام در آثار خود؛ «مفاخر اسلام» و